ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора юридичних наук, професора Бровко Наталії Іванівни

на дисертацію Погоріленка Артура Васильовича на тему

«Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян», представлену до захисту у разову спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія

Ступінь актуальності обраної теми.

Сучасний світ функціонує в гуманістичній ідеологічній парадигмі. Гуманізм, зародки якого прослідковуються ще в філософії античності, справив значний вплив на всі сфери людського життя: від науки до творчості, від політики до релігії. Протікаючи крізь століття, він знайшов пік свого розвитку у доктрині Прав людини, закріпленій у всіх провідних міжнародних нормативно-правових актах сучасності. Згідно з цією доктриною, людина є найвищою соціальною цінністю, гідність якої не потребує будь-яких передумов та належить їй від початку існування за фактом належності до людського роду. Зазначене положення визнане практично всіма державами світу, що здійснене через приєднання до зазначених міжнародних нормативно-правових актів та імплементацію гуманістичних принципів, у них закріплених, у національне законодавство.

Заразом, не зважаючи на повсюдне визнання зазначених гуманістичних принципів та ідеалів, у світі, як вірно відзначає здобувач Погоріленко А.В., все ж чомусь «знаходяться цілі народи, для яких вони так і залишилися виключно на папері». Окреслений парадокс потребував наукового пояснення, що могло бути здійснене лише через дослідження дійсного ступеню впливу гуманістичних ідей, закріплених у законодавстві, на правосвідомість громадян; виявлення правових механізмів, що опосередковують вплив законодавства на правосвідомість та висвітлення умов, за яких гуманістичні ідеї сприяють формуванню виваженої та законослухняної правосвідомості.

Враховуючи вищезазначене, тема дослідження, обрана Погоріленком А.В., є

актуальною в сучасних умовах суспільного буття. Вирішення окреслених вище питань має важливе значення для побудови сталої архітектури миру у світі, оскільки знаючи ті механізми та умови, які мають значення в процесі формування правосвідомості, міжнародна спільнота буде мати більше можливостей щоб сформувати суспільство із гуманістичною спрямованістю свідомості та поведінки.

Оцінка наукового рівня дисертації та публікацій здобувача.

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій Погоріленка А.В. відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань зі спеціальності 053 – Психологія.

Кваліфікаційна наукова робота виконана на кафедрі юридичної психології Національної академії внутрішніх справ відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2623-III від 11.07.2001 року; Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права в межах Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої Постановою 27 загальних зборів Національної академії правових наук України № 12-21 від 26.03.2021 року.

Основні результати дисертаційної роботи викладено у 6 наукових публікаціях, з яких 5 статей у фахових наукових виданнях України, 1 стаття – у регулярному науковому виданні іноземної держави, що входить до Організації Економічного Співробітництва та розвитку та у 4 міжнародних та національних науково-практичних конференціях, які відображають наукову новизну обраної Погоріленком А.В. теми. Кількість публікацій є достатньою для подібного виду робіт.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень.

Ціла низка положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, що викладені в дисертаційному дослідженні Погоріленка А.В., були отримані вперше або істотно вдосконалені та мають достатній ступінь наукової новизни. Наукова новизна одержаних результатів випливає з актуальності теми дослідження. Вона полягає також у тому, що сама робота є першим системним дослідженням детермінуючого

впливу гуманістичних ідей в законодавстві на правосвідомість громадян.

У дисертаційному дослідженні проводиться глибинний аналіз сутності правосвідомості, системи детермінуючих розвиток правосвідомості факторів та місця законодавства серед них, механізмів детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість. Дисертантом удосконалено наукове розуміння місця законодавства в системі детермінуючих розвиток правосвідомості факторів, дістали подальший розвиток наукові положення про важливість правового впливу та правового регулювання на правосвідомість.

Автором окреслено історію розвитку гуманізму і вплив зазначеної ідеології на правосвідомість сучасного суспільства, систематизовано гуманістичні ідеї, що містяться у міжнародному законодавстві, що дозволило йому сформувати належне наукове підґрунтя для комплексного теоретичного розуміння місця і ролі гуманістичних ідей сучасного законодавства у суспільній та індивідуальній правосвідомості. Вказане дозволило йому дослідити ступінь впливу гуманістичних ідей як таких та гуманістичних ідей у законодавстві на правову ідеологію, правову психологію та поведінковий компоненти правосвідомості громадян.

Здійснюючи порівняння ряду показників психологічного благополуччя респондентів та ступеню впливу різних життєвих факторів на становлення їх особистості, дисертант продемонстрував позитивний вплив гуманістичних ідей на формування ціннісної орієнтації, самоповаги, самоприйняття, уявлення про природу людини та часових компетенцій особистості. Варто відзначити, що дане положення висловлено вперше, є цілком новим у науковій літературі та свідчить про значну роль гуманістичних ідей у формуванні особистості.

Крім цього, через співвіднесення ставлення громадян до питань абортів та сурогатного материнства у країнах з різним правовим регулюванням даних питань здобувачем уперше доведено конструктивний вплив законодавчої реалізації гуманістичної ідеї цінності людського життя від зачаття до природної смерті на правову ідеологію, правову психологію та поведінковий компоненти правосвідомості. У часи, колі російська агресія цілковито знецінює основні особисті права людини, зазначене положення ще раз підтверджує важливість

усвідомлення права кожного на гідність незалежно від етапу розвитку та життєдіяльності. Запропоновані дисертантом зміни до законодавства України щодо покращення та удосконалення процесу реалізації гуманістичних ідей цінності та гідності кожної людини шляхом надання останній повного обсягу прав від зачаття до природної смерті можуть сприяти формуванню більш конструктивної правосвідомості громадян з огляду на результати проведеного емпіричного дослідження.

Ці та інші положення свідчать про значний вклад Погоріленка А.В. та важливе значення дисертації для розвитку психологічної науки.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість положень, висновків, рекомендацій та пропозицій дисертаційного дослідження Погоріленка А.В. не викликають сумнівів. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Дослідження має ґрунтовну емпіричну базу. Пропозиції, сформовані автором щодо удосконалення чинного законодавства України оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Методологія дослідження, обрана здобувачем, дозволила досягнути поставлених мети та завдань. Так, для їх реалізації використовувалися загально-філософські, загально-наукові, емпіричні методи психологічної науки, а також методи математичної статистики (для аналізу результатів емпіричного дослідження). Використана емпірична база дослідження (>500 респондентів) дозволяє стверджувати про високу вірогідність та валідність його результатів.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Результати дисертації можуть бути використані у широкому спектрі сфер суспільного життя. Так, сформульовані в дисертаційному дослідженні положення, висновки, рекомендації та пропозиції може бути використано в:

-науково-дослідній діяльності: під час вирішення наукових проблем, пов'язаних із темою даного дослідження, зокрема щодо ролі та значення гуманістичних ідей в законодавстві у формуванні правосвідомості громадян, а також ролі гуманістичних ідей per se у психологічному благополуччі особи; систематизації детермінуючих розвиток правосвідомості факторів; місця законодавства в системі детермінуючих розвиток правосвідомості факторів; систематизації та значення конкретних механізмів законодавчого впливу на правосвідомість; історичної генези гуманістичних ідей; систематизації гуманістичних ідей в міжнародному законодавстві сучасності тощо;

-правотворчій діяльності: з метою удосконалення законодавства щодо уникнення деструктивного впливу неналежного закріплення або незакріплення загалом в законодавстві провідних гуманістичних ідей сучасності, а саме в аспекті України щодо таких законодавчих актів: Конституції України, Цивільного Кодексу України, Кримінального Кодексу України, Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого Наказом Міністерства Охорони Здоров'я України від 09.09.2013 No 787, Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України 24.05.2013 No 423; Постанови Кабінету Міністрів від 15 лютого 2006 р. No 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» тощо;

-освітній діяльності: під час викладання таких курсів як «Філософія», «Історія України», «Всесвітня історія», «Теорія держави та права», «Юридична психологія», «Психологія девіантної поведінки», «Професійно-психологічна підготовка поліцейських», «Цивільне право», «Кримінальне право», «Біоетика» та інших.

-практичній діяльності: у приватній чи державній психологічній (психодіагностичній, психотерапевтичній) практиці.

Про впровадження у науково-дослідній та освітній діяльності результатів дослідження свідчать відповідні акти впровадження, зокрема: акти впровадження

Національної академії внутрішніх справ від 15 липня 2023 р. та Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» від 31 липня 2023 р., акти впровадження Громадської організації «Українська Асоціація Християнської Психології» від 26 липня 2023 р. і Благодійної організації «Благодійний фонд «Карітас-Київ» від 31 липня 2023 р., що підтверджує високе практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертація написана українською мовою. Повністю відповідає вимогам, що висуваються до даного виду робіт. Структурована, складається з анотації, вступу, трьох розділів, які, охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дослідження становить 209 сторінок, із яких на 144 сторінках міститься основний зміст. Список використаних джерел налічує 230 найменувань.

Наукова мова дисертації знаходиться на високому рівні. При її написанні використані загальноприйняті у психологічній науці терміни, виклад дисертації є послідовним та логічним. Отримані у науковій роботі висновки цілком відповідають та вирішують поставлені наукову мету та завдання дослідження.

У Розділі 1 «Загальнотеоретична характеристика правосвідомості та система детермінуючих її розвиток факторів» дисертант здійснює характеристику категорії «правосвідомість» з позицій юридичної психології, аналізує систему детермінуючих розвиток правосвідомості факторів та місце законодавства серед них, досліджує правовий вплив та правове регулювання як механізми детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість. Формування авторського визначення правосвідомості дозволило дисертанту класифікувати детермінуючі правосвідомість фактори та прийти до висновку, що законодавчі зміни є необхідною передумовою для зміни громадської думки щодо нагальних визначених питань суспільного дискурсу.

Розділ 2 «Формувальна роль гуманістичних ідей у розвитку правосвідомості громадян» присвячений аналізу впливу гуманістичних ідей в законодавстві на правосвідомість, який здійснюється дисертантом у історичному

контексті. Попонує власне розуміння гуманістичної ідеї. Систематизує гуманістичні ідеї у міжнародному законодавстві сучасності та переконливо доводить, що такі нормативи засновані на базовій гуманістичній ідеї, якою є цінність та гідність кожної людини. Доводить, що гуманістичні ідеї мають важливе значення у формуванні ціннісної складової світогляду особи та наголошує на позитивному впливі гуманістичних ідей на правову ідеологію, правову психологію та поведінковий елемент як компоненти правосвідомості.

У Розділі 3 «Детермінуючий вплив гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості» здійснюється крос-юрисдикційне емпіричне дослідження впливу гуманістичних ідей в законодавстві на формування правосвідомості, за результатами якого автор демонструє взаємозв'язок між існуванням гуманістичної ідеї цінності людського життя в законодавстві та сформованістю правової ідеології, правової психології та поведінкового компонентів правосвідомості громадян. Досліджується детермінуючий вплив гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості. Дисертант виявляє деформації правосвідомості значної кількості респондентів-громадян України щодо розуміння змісту та обсягу базових людських прав та надає рекомендації щодо вдосконалення законодавства України, зокрема пропонує внесення змін до Цивільного Кодексу України, Кримінального Кодексу України, ряду законів та нормативно-правових актів.

Зауваження до дисертації

У цілому позитивно оцінюючи дане дисертаційне дослідження, необхідно звернути увагу на окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації або спеціальних пояснень під час захисту:

1. У підрозділі 3.1. здобувач для з'ясування ступеню впливу гуманістичної ідеї цінності та гідності кожної людини в частині правового регулювання абортів та сурогатного материнства використовує вибірку респондентів серед студентів Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» (3-4 курс), Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (3-4 курс), Юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (3-4 курс). Разом із тим, вік студентів зазначених курсів є достатньо молодий (19-21 рік); при цьому поставлені питання стосуються достатньо складних життєвих ситуацій, пов'язаних із небажаною вагітністю партнера (чи власної), а також неможливістю мати дітей та бажання скористатися у зв'язку з цим послугами сурогатного материнства. Чи можна вважати відповіді респондентів об'єктивними, зважаючи на вік та обставини, що ставляться у питаннях?

2. У підрозділі 3.2. здобувач пропонує фактично заборонити практику абортів в Україні через визнання права на життя від моменту зачаття та вважає доцільним заборону штучного переривання вагітності. Безумовно, зазначені пропозиції послідовно витікають із результатів проведеного дослідження, останніх наукових напрацюваннь інших авторів, представлених у дисертації та відповідають останнім трендам у правотворчості (про що, зокрема, свідчать нещодавні зміни у законодавстві США щодо абортів). Разом із тим, у дисертації бракує оцінки й іншої сторони цього питання – а саме права жінки на тілесну автономію, визнану Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та рішенням Європейського суду з прав людини Vo v. France (2004 рік). Безумовно, право на тілесну автономію витікає з гуманістичної ідеї про цінність та важливість кожної людини, тому варто почути від здобувача, як необхідність реалізації зазначеного права перетинається із запропонованими в дисертації змінами до законодавства?

3. На с.29 дослідження здобувач за суб'єктною складовою виокремлює індивідуальну та групову (колективну) правосвідомість та не вбачає за необхідне окремо виділяти суспільну правосвідомість, оскільки, на його думку, суспільна правосвідомість входить до правосвідомості колективної. Поруч із тим, зазначене положення є достатньо дискусійним, адже в межах суспільства перебуває численна кількість малих груп (професійних, творчих, родинних, політичних). Разом із тим, усі вони входять до найбільшої групи на теренах тієї чи іншої держави – а саме суспільства. Кожна особа ідентифікує себе з певною професійною, творчою чи іншою малою групою, та разом із тим вона також ідентифікує себе членом певного

суспільства. Зазначена належність може впливати на її дії у багатьох життєвих ситуаціях (яскравим прикладом чого є війна, у якій багато осіб, які ідентифікують себе українцями, пішли на фронт для захисту своєї домівки). Так як належність до суспільства є окремим фактором формування правосвідомості, то цікавить думка автора, чи погоджується він з необхідністю виокремлювати, крім групової (колективної), ще й суспільну правосвідомість?

4. У підрозділі 3.2. дослідження здобувач пропонує законодавчо заборонити будь-які форми сурогатного материнства. Разом із тим, як відомо, деякі форми сурогатного материнства є дозволеними у високорозвинених країнах. Йдеться про альтруїстичне сурогатне материнство без плати за надання відповідних послуг. У роботі варто було би представити аргументацію, чому здобувач пропонує заборонити таку форму сурогатного материнства, яка може бути розглянута як гуманістична, з огляду на те, що у даному випадку відсутня плата, а отже мова не йде про експлуатація жіночого тіла чи торгівлю дітьми.

Разом із тим, наведені вище зауваження та пропозиції мають виключно дискусійний характер та загалом не зменшують наукової цінності та значення дисертації Погоріленка А. В.

Відсутність порушень академічної доброчесності.

Під час аналізу дисертаційного дослідження й публікацій Погоріленка А.В. фактів порушень академічної доброчесності не виявлено.

Висновок про відповідність дисертації встановленим законодавством вимогам.

Дисертаційна робота Погоріленка А.В. на тему «Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування правосвідомості громадян», подана на здобуття ступеня доктора філософії із спеціальності 053 - Психологія, є теоретично та методологічно правильно побудованим дослідженням, із актуальною тематикою, достатньою емпіричною базою, обґрунтованими висновками, значною теоретичною й практичною значимістю та високим рівнем наукової новизни. Зміст дисертації свідчить про вільне володіння автором методології, високий професійно-науковий рівень та практичний досвід. Викладені в дослідженні рекомендації щодо

удосконалення чинного законодавства України є змістовно, теоретично та емпірично обґрунтованими.

Дисертація є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням.

Робота містить обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати в галузі психологічної науки, спрямовані на розв'язання конкретного наукового завдання стосовно виявлення впливу гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості. Висновки дисертації відповідають поставленим меті й завданням.

Таким чином, дисертація Погоріленка А. В. відповідає спеціальності 053 – Психологія та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261, Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 р. № 40 і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Погоріленко Артур Васильович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 – Психологія.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри конституційного права та
теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного
аграрного університету **Наталія БРОВКО**

ПІДПИС ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник ВДКЗ БНАУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ * 00493712 *